

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וירא, תשע"ג
מספר 990

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ומאול שולמן

מבחנו של אלוקים בפרשת העקדה

דן אלבו

לאחרונה טען החוקר הבריטי ריצ'רד דוקינס בספרו "יש א-לוהים? האשליה הגדולה של הדת"¹ כי "סיפור עקדת יצחק הוא סיפור מביש, שהוא דוגמה להתעללות בילד חסר ישע ותוקפנות אלימה במערכת יחסים של כוחות בלתי שווים"². דברים אלה קשים ומנוגדים למקורותינו המפליגים בשבח אברהם. האם ניתן לפרש את הכתובים אחרת? סוגיית הבחירה החופשית כוללת צרור בעיות שלהן קשר הדוק לאמונה ולסתירה לכאורה בין אדנות הא-ל וטיב הרצון החופשי של מאמיניו, ולשאלת היסוד כיצד חופש בחירה עולה בקנה אחד עם ציות מוחלט לרצון שאינו שלך. על פי המקרא האדם בוחר את אלוקיו,³ ופרשת העקדה מציפה את השאלה: כיצד ינהג מי שאלוקיו מצווה עליו לעשות מעשה, המנוגד להנחות שהביאוהו לבחור בו?

בשלוש הפרשות הקודמות הקנה הכתוב לאירועים משמעות מוסרית, המבוססת על הבחנה בין טוב ורע, שכר ועונש. עושי הרע נענשו ועושי הטוב זכו לשכר. מהלוגיקה הזו עולה זיקה מובהקת בין מוות ועונש, חיים ושכר. אברהם מתגלה במלוא עוצמתו המוסרית בתפילתו על סדום, ועמדתו באה לידי ביטוי בשתי השאלות: "האף תספה צדיק עם-רשע?" ו"השפט כל-הארץ לא יעשה משפט?". בדבריו צפונה ההנחה, שגם הא-ל כפוף לכללי הצדק שקבע. כפי שאינו רשאי ליטול נפש צדיק בעוון רשע, כך אינו רשאי להורות לאדם ליטול חיים של אחר שלא חטא. בניגוד למקרה של סדום שבו אברהם מסנגר מתדיין, מתמקח ומוכיח בלהט, כאן הוא נאלם, והיאאלמותו אינה מובנת שהרי הצו מקפל עוולה נוראה. יתר על כן, דברי ה' לאברהם עומדים בניגוד קוטבי לבניין המוסרי שנבנה עד כה, לפיו מות אדם טרם זמנו הוא תוצאה של פשע אנושי (כמו רצח הבל) או עונש אלוקי (המבול וסדום). חז"ל קובלים על שאברהם לא חמל על בנו אהובו, אך קיים קושי בחוסר ההלימה בהתנהלותו, ועיקר הקושי אינו בו אלא בעוולה המוסרית ובאכזריות הכרוכות בצו הא-ל.

סיפור העקדה תובע מענה לשני הקשיים: לצו ה' ולשתיקת אברהם. על פי הפרשנות המקובלת, הניסיון נועד לגלות האם יציית אברהם לצו להקריב את בנו, אלא שהבנת הניסיון באופן זה, סותרת את התכונות המיוחסות לה' במקרא ואת תפיסתו כא-ל כל יודע. ועוד, בפרשת אברהם ומלך גרר נאמר כבר שאברהם מחלק את העולם בין מקום שיש בו "יראת א-להים" ומקום שהווייה זו אינה מצויה בו; בין אנשים יראי אלוקים ובין שאינם כאלה.⁴ ובהיותו ירא אלוקים מה הטעם לנסותו במידה שניחן בה ולבחון את יראתו? אז במה נוסה אברהם בדיוק?

* ד"ר דן אלבו הוא היסטוריון, משורר וחוקר תרבות. לאחרונה התפרסם ספרו "שירת מרים", על שירת מירי בן שמחון. המאמר מוקדש לע"נ אמי מורתי, אשת החסד מרת זקרה בת כה"ר עמרם אלבו ושמחה לבית ביבאס. נלב"ע ה' אב התשע"א.

Richard Dawkins, *The God delusion*, Boston 2008. 1

דברים הקרובים ברוחם לביקורת שנמתחה על אברהם במדרשי חז"ל. באחד מהם כתוב: "לעתיד לבא ישגר הקב"ה את אברהם לפייס את ישראל עמו, ואומר להם: בתי קבלי פיוסין מלפני המקום, אומרת לו: ממך אקבל פיוסין, שלא חסכת על בנך יחידיך!?! (ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים [בוכר], נוסח א פרשה א). 2

עיינו בבראשית כח-כ:כא. 3

בפרשת אברהם ומלך גרר הונחו שני מפתחות להבנת פרשת העקדה. המפתח הראשון מצוי בדברי ה' הקובע שאברהם הוא נביא. תיאור מפתיע, כי בשום מקום לפני כן לא מצאנו שאברהם חזה את הנולד או התנבא. "ועתה, השב אשת-האיש פי-נביא הוא, ויתפלל בעדך, ונקמה" (בר' כ:ז). הוא גם בעל סגולת תפילה שבכוחה להעניק חיים. אלו שתי סגולות בעלות קשר אימננטי לפרשת העקדה. המפתח השני מצוי בהסברו של אברהם לשאלת אבימלך: "ויאמר אבימלך אל-אברהם: מה ראית, 4

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, אֲבָרְכֶם וַיֹּאמֶר הַגִּבּוֹר. וַיֹּאמֶר קַח-נָא אֶת-בְּנֵיךָ אֶת-יְחִידֶיךָ אֲשֶׁר-אַהְבָּתָּ, אֶת-יִצְחָק, וְלֶךְ-לְךָ אֶל-אֶרֶץ הַמִּצְרַיִם. וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהֶיךָ". הַבִּקְשָׁה נַחֲלָקָת לְשֵׁנִים: לְלַכֵּת לְמִקְוֵה מִסּוּיִם וּמוֹגֵדֵר, וְלַהֲעֲלוֹת אֶת יִצְחָק לְעוֹלָה. הַנִּסְיוֹן שָׁבוּ הוֹעֲמֵד אֲבָרָהָם נַחֲלָק אִף הוּא בְּמִקְבִּיל לְשֵׁנִים: הַרְאֵשׁוֹן - הָאֵם יֵהֵן לְלַכֵּת עַד הַהַר שְׁעֲלִיו יִצְבִּיעַ ה' לְמִרוֹת הַבִּקְשָׁה לְהַעֲלוֹת אֶת בְּנֵו לְעוֹלָה. הַשֵּׁנִי - עַד אִיזָה גְבוּל יִרְחִיק לַכֵּת בְּצִיּוֹתָו וּמֵאִיזָה שֶׁלֵּב יִתְמָה וַיִּגְלָה סִפְקָנוֹת לְגַבִּי צְדָקָת הַצֵּו. זֶהוּ טִיב הַמִּבְחָן וְכִךְ מוֹצֵעַ לְהַבִּין אֶת פְּרִשְׁתַּת הַעֲקֵדָה: שְׁנֵי מִבְחָנִים לְפָנֵינוּ: הָא-ל מִבְּקֵשׁ לְבַחֲוֹן הָאֵם יֵהֵן אֲבָרָהָם לְסָרֵב לְפִשְׁעֵ שְׁשִׁידְלוֹ לְבַצֵּעַ, וּמִבְחִינָתוֹ שֶׁל אֲבָרָהָם - הִישׁ טַעַם לְהַמְשִׁיךְ לְדַבּוּק בָּא-ל הַמּוֹרָה לוֹ לְהַעֲלוֹת אֶת בְּנֵו לְעוֹלָה, כְּאַחֲרוֹן הָאֵלִים הַפְּאֲגָאִנִּים.

הָא-ל הַצִּיב בְּפָנֵי אֲבָרָהָם שְׁתֵּי דִילְמוֹת: בְּחִירָה בֵּין צִיּוֹת וּבֵין סִירוּב מִכֶּאֱן וּבְחִירָה בֵּין טוֹב וּבֵין רַע מִכֶּאֱן. וְאוֹלָם ה' לֹא הִקְלַע לִיו, שֶׁכֵּן הַצִּיב בְּפָנֵינוּ דִילְמָה צוֹלָכָת: בְּחִירָה בְּצִיּוֹת < מוֹבִילָה לְבְּחִירָה בְּרַע, וְאִילוֹ בְּחִירָה בְּסִירוּב < מוֹבִילָה לְבְּחִירָה בְּטוֹב. נִיסְיוֹן הַעֲקֵדָה בָּא אִם כֵּן לְבַחֲוֹן הָאֵם יִסָּרֵב אֲבָרָהָם לְתַבִּיעַת ה' וַיְבַחֵר בְּחִי בְּנֵו אוֹ יִצִּיית וַיַּעֲלֵה אֶת בְּנֵו לְקוֹרְבָן.

נִרְאָה עִם שְׁמִיעַת דְּבַר ה', אֲבָרָהָם מִקְבֵּל הַחֲלֻטָּה שֶׁלֹּא לְצִיּוֹת לוֹ. הוּא מְסַפֵּר לְיִצְחָק בְּגִילּוּי לֵב אֶת דְּבַר ה' אִלּוֹ וַיְחַד הֵם יוֹצֵאִים לְמַסַּע. כְּשֶׁאֲבָרָהָם אָמַר: "שָׁבוּ-לְכֶם פֹּה עִם-הַחֲמוֹר, וְאֲנִי וְהַנֶּעֱר, גִּלְכָּה עַד-פֹּה,⁵ וְנִשְׁתַּחֲוֶה, וְנִשְׁוָכָה אֲלֵיכֶם" (כב:ה), הוּא יוֹדֵעַ אֶת סוֹף הַסִּיפּוֹר בְּטֵרַם סִיוְמוֹ. יֵתֵר עַל כֵּן, לְשִׁאלַת יִצְחָק: "וַיֹּאמֶר הַשָּׁה לְעֹלָה?" עוֹנָה אֲבָרָהָם: "אֶ-לֵהִים יִרְאָה-לוֹ הַשָּׁה לְעֹלָה, בְּנִי"; מִדָּהִים! מִמַּשׁ כִּפִּי שׁוֹמֵן קִצֵּר אַחֵר כֵּךְ, אִכֵּן קוֹרָה בְּמִצִּיאוֹת. הַכִּיֵּצֵד? לֹא נִיתֵן לְהַסְבִּיר רֵאִיית עֵתִיד מְדוּיָקָת זוֹ שֶׁל אֲבָרָהָם בְּלֹא לְהַתִּיחֵס לְהִיוֹתוֹ נְבִיא, וְגַם כִּי אִין בְּדַעַתוֹ לְשַׁחוּט אֶת בְּנֵו.⁶ מִשְׁאֲלָתוֹ שֶׁל יִצְחָק בְּרִי גַם שֶׁלֹּא חָשַׁב בְּשׁוּם שֶׁלֵּב שֶׁהוּא מוֹעֲמֵד לְהִישְׁחַט, וּמִתוֹךְ הַיְכָרוֹתוֹ עִם אֲבִיו לֹא הִיִּתָּה לוֹ סִיבָה לְפַקֵּק בְּכַנּוֹת דְּבָרָיו.⁷

עַל רִקַּע פִּירוּט הַצִּיּוֹד שֶׁהוֹזְכַר בְּהַכְנּוֹת לְמַסַּע, מוֹזַר שֶׁלֹּא נִזְכַּר חֶבֶל, שֶׁכֵּן כִּיֵּצֵד נִיתֵן לְעַקּוֹד אָדָם אוֹ בַּעַל-חַיִּים לְלֹא חֶבֶל? "עֲקֵדָה" מִשְׁמַעָה מִבְּחִינָה מַעֲשִׂית וּמִלּוֹנִית כְּאַחַת, כְּבִילָה שֶׁל יָדִים וּרְגֵלִים, וְלְגַבִּי בַּעַל-חַיִּים מִשְׁמַעָה קִשְׁיֵת רְגֵלִיו הַקְּדָמִיּוֹת אֶל הָאַחֲרוֹרִיּוֹת. בְּרִי שְׁאִין עֲקֵדָה בְּלֹא עֲקֵדָה וְאִין עֲקֵדָה בְּלֹא חֶבֶל. חֶסְרוֹן הַחֶבֶל בְּמִפְרַט הַצִּיּוֹד הוּא בְּבַחֲוֹת הַנּוֹקֵר הַחֶסֶר בְּאַקְדָּה הַיּוֹרָה בְּסַצְנַת-רִצַּח בְּתִיאַטְרוֹן. הַפְּרִיט הַחֶסֶר צוֹפֵן אֶת עַמְדָּתוֹ הַמוֹסְרִית וְהָאֲמוֹנִית שֶׁל אֲבָרָהָם בִּיחַס לְבַקְשָׁה לְהַעֲלוֹת אֶת בְּנֵו לְעוֹלָה. אֲבָרָהָם אִינוֹ מְצַטִּייד בְּחֶבֶל בְּתַחֲלִילָה כִּי אִין בְּדַעַתוֹ לְעַקּוֹד אֶת בְּנֵו בְּהַמְשַׁךְ.

"וַיִּלְכּוּ שְׁנֵיהֶם יְחֵדוּ, וַיָּבֹאוּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר-לוֹ הָא-לֵהִים". יְחֵדוּ לְהַדְגִּישׁ שֶׁהֲלָכוּ מִתוֹךְ יִדִיעָה מְשׁוֹתֶפֶת שֶׁל תְּכִלִּית הַמַּעֲשָׂה שָׁבוּ הֵם נוֹטְלִים חֶלֶק. הַתִּיאוֹר מְצַבִּיעַ עַל הַתְּנַהּלוֹת רְגוּעָה, קוֹאופְרַטִּיבִית וְתַכְלִיתִית כְּמִצּוּפָה מְשֻׁנֵּי אֲנָשִׁים שְׁמוֹצִיאִים לְפוּעַל תְּכִנִּית מוֹסַכְמַת הַיְדוּעָה לְפְרִטִיָּה הִיטֵב. יִצְחָק נוֹהֵג כְּאוֹתוֹ שֶׁחָקַן בְּמַחְזָה שָׁבוּ מִתְרַחֶשֶׁת סַצְנָה שֶׁל רִצַּח בְּאַקְדָּה נְטוּל נוֹקֵר. הוּא יוֹדֵעַ שְׁבַסִּיוֹם הַהִשְׁתַּחֲוּיָה יוֹשֵׁב עִם אֲבִיו לְנַעֲרִים. וְאֲבָרָהָם, הוּא מַעוֹנִיין לְדַעַת הָאֵם הָא-ל שֶׁנִּגְלָה אִלּוֹ בְּחָרֵן תּוֹבַע קוֹרְבָנוֹת אָדָם כְּשֶׁאֵר הָאֵלִים, אִם לֹא. "וַיִּעַקֵּד אֶת-יִצְחָק בְּנֵו"; בְּהַעֲדֵר חֶבֶל אֲפֶשֶׁר לְפָרֵשׁ: הַנִּיחוֹ עַל הַמְזַבַּח כְּמִי שִׁידוֹ וּרְגֵלִיו עַקּוֹדוֹת. מִנְקוּדַת רְאוּתָם הַשְׁאֵלָה הִיִּתָּה עַד אִיזָה שֶׁלֵּב יִמְשִׁיכוּ בְּמִיִּצַּג הָאִלִּילִי כְּדִי לְעַמּוֹד עַל כּוֹוֹנַת ה'. וְאַכֵּן, מִלֶּאֶךְ ה' מוֹפִיעַ לְפָנֵי הַנֶּפֶת הַמֵּאֲכַלֵּת: "וַיִּקְרָא אֱלֹהִים מִלֶּאֶךְ ה' מִן-הַשָּׁמַיִם, וַיֹּאמֶר, אֲבָרָהָם אֲבָרָהָם... וַיֹּאמֶר, אֶל-תִּשְׁלַח יְדֶיךָ... וְאַל-תַּעֲשֵׂה לוֹ מְאוּמָה. כִּי עֲתָה יִדְעָתִי, כִּי-יִרָא אֶ-לֵהִים אֶתָּה, וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת-בְּנֵיךָ אֶת-יְחִידֶיךָ, מִמֶּנִּי" (יא-יב). ה' אָמַר לְאֲבָרָהָם כְּדַבְּרִים הָאֵלֶּה: לְאוֹר הַעוֹבְדָה שֶׁלֹּא וַיִּתְרַת עַל בְּנֵךְ יְחִידֶיךָ לְמַעֲנֵי, כְּמַעֲשֵׂי הַכּוֹנַעֲנִים הַמַּעֲלִים אֶת כְּבוֹרֵיהֶם לְעוֹלָה, לְפִיכֵךְ: "יִדְעָתִי, כִּי-יִרָא אֶ-לֵהִים אֶתָּה". "וְלֹא חִשְׁכַת" מִשְׁמַעוֹ: לֹא גִרְמַת לְכִילִיוֹנוֹ. "חִשְׁכַת" לְשׁוֹן חוֹשֵׁךְ פַּחַם וְאִפְרָ (מִהַר"ל, "דֶּרֶךְ חַיִּים", עַמ' קמ"ד) וּמִשְׁמַעוֹ: לֹא שִׁרְפַת אֶת בְּנֵךְ לְמַעֲנֵי.

⁵ כִּי עֲשִׂיתָ אֶת-הַדְּבָר הַזֶּה? תְּשׁוּבַת אֲבָרָהָם: "כִּי אֲמַרְתִּי בֶן אִין-יִרְאָת אֶ-לֵהִים, בְּמָקוֹם הַזֶּה" (שם). תְּשׁוּבָה זוֹ מְטִיבָה לְשַׁקֵּף אֶת הַרוּחַ הָאֲמוֹנִית הַמוֹלִיכָה אֶת אֲבָרָהָם.

⁶ עַד כֵּה" הַנּוֹ בִּיטוּי נָדִיר בְּמִקְרָא וּמוֹבֵן עַל פִּי הָאֲמוֹר כְּאֵן וּבְמִלָּא י: מַה: "וַיְהִי עַד-פֹּה וְעַד-פֹּה, וְהַשָּׁמַיִם הִתְקַדְּרוּ עִבִים וְרוּחַ". זֶהוּ בִּיטוּי הַמַּתִּיחֵס לְמַד הַזְמַן וּמוֹבֵנוּ: בִּינְתִיִּים, בְּתוֹךְ רְגַעִים אַחֲדִים אוֹ לְרַגַע קֵט. בְּרִי שֶׁאִם הִיָּה בְּכוֹוֹנָתוֹ לְשַׁחוּט אֶת בְּנֵו, מִן הַסַּתֵּם לֹא הִיָּה מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּלִשׁוֹן "עַד כֵּה", שֶׁהִרִי טַקֵּס הַעֲלָאֵת אָדָם חִי לְקוֹרְבָן עוֹלָה אִינוֹ מְסַתְכֵם בְּרַגַע וְאִף לֹא בְּמַסְפֵּר רְגַעִים.

⁷ כְּבַר קוֹדֵם, בְּפְרִשְׁתַּת אֲבָרָהָם וּמִלֶּךְ גִּרֵר (בר' כ:ז), קִשְׁר הַכְּתוּב אֶת אֲבָרָהָם לְנְבִיאָיוֹת, תְּפִילָה וְחַיִּים, כְּשֶׁלֵּב נוֹסֵף בְּכַנּוּיִן תְּכִנִּיָּה שֶׁל הָאֲמוֹנָה הַמוֹנוֹתִיאִיסְטִית וְאִפִּיוֹן עוֹלְמוֹ הַרוּחָנִי שֶׁל אֲבִי הַמוֹנוֹתִיאִיזְם. לֹא כְּדִי דוֹבַר עַל נְבִיאָיוֹת תְּפִילָה וְחַיִּים, כִּי תְּפִילָה וְחַיִּים הֵם אֲנִטִי-תּוֹזָה לְקוֹרְבָנוֹת וּמוֹוֹת.

⁸ אִם לֹא נִקְבַּל אֶת דְּבָרֵי אֲבָרָהָם כְּפִשׁוּטִים, יוֹצֵא שֶׁהוֹלִיךְ שׁוֹלֵל וְשִׁיקֵר לְשִׁלוּשְׁתָּם. וְלֹא רַק זֹאת, בְּמִידָה וְהִיָּה שֶׁב לְלֹא יִצְחָק, הִיָּה נֶאֱלָץ לְאַחַר מַעֲשָׂה לְסַפֵּר אֶת הָאֲמַת (שֶׁהַעֲלָהוּ לְעוֹלָה) אוֹ לְהוֹסִיף עוֹד שְׁקֵר כְּדִי לְתַרֵּץ אֶת הַעֲלָמוֹת בְּנֵו.

אישיותו המוסרית הלוהטת של אברהם ונביאותו, אמירתו המפורשת שישוב עם יצחק לאחר ההשתחויה⁸ והעדר החבל, מהווים אדנים מוצקים לפרשנות המוצעת כאן, לפיה אברהם אינו מוצג כמי שנעתר לשחוט את בנו וגם לא כמי שמשקר ומוליך שולל את בנו.

אברהם נבחן בטיב אמונתו ולא בחוסן אמונתו, שהרי גם אדם פגאני השוחט את בנו בכורו עושה את מעשהו מתוך אמונה ולהט דתי. זו ליבת הפרובלמטיקה ביחסי שליט ונשלט, בין אדנות המְצַנָּה וטיב הרצון החופשי של המְצַנָּה. מהותה הסמכותית של הדת מכילה פרובלמטיות לא מבוטלת: "אמונה עיוורת" ו"ציות עיוור" יכולים חיש קל להוביל ל"עיוורון מוסרי" ולהיות בנסיבות מסוימות גם הדרך הקצרה ביותר אל המעשים הנפשעים ביותר. פרשת העקדה מציפה היבט זה במהותה של האמונה ותוחמת את יחסי הכפיפות בין המְצַנָּה והמְצַנָּה. המאמין נתבע לציית ובה בעת לבחור. מצד אחד, ציות משמעותו אִינן הרצון החופשי, מצד שני, אמונה נטולת חופש בחירה, מאיינת את מושג הטוב והרע. הדיאלקטיקה בין יראה ובחירה בפרשה באה לידי ביטוי במעשי אברהם. שלושה ימים הוא הולך עם בנו כדי להיווכח אם ה' יראה לו שה לעולה. דברי המלאך והופעת האיל מוכיחים לאברהם שהא-ל לא רצה מלכתחילה שייטול את חיי בנו.

פרשת העקדה מהווה נקודת ציון תיאולוגית ומוסרית באפיון דת הייחוד, כדת השוללת קורבנות אדם. על פיה, התבונה ועמה הבחירה החופשית אינן ניטלות מהאדם המאמין. זהו לקחה של פרשת העקדה.

⁸ אלא אם כן יטען הטוען שאברהם שיקר בכוונת מכוון במטרה להערים על יצחק והנערים.